

# Małgorzata Frąckiewicz

---

## Stopnie pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w języku młodzieży : (część III), nazwy członków dalszej rodziny w linii bocznej

---

Studia nad Rodziną 17/2 (33), 113-126

---

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata FRĄCKIEWICZ – IFP WF UwB Białystok

## STOPNIE POKREWIEŃSTWA I POWINOWACTWA<sup>1</sup> RODZINNEGO W JĘZYKU MŁODZIEŻY (CZEŚĆ III)<sup>2</sup>. NAZWY CZŁONKÓW DALSZEJ RODZINY W LINII BOCZNEJ

*W niniejszym opracowaniu podjęto próbę opisu nazw stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego, funkcjonujących w języku młodych ludzi, którzy niebawem będą tworzyć własne rodziny, a tym samym staną się przekazicielami języka, wartości i pewnych postaw oraz form budujących relacje rodzinne. Przedstawiony tu materiał językowy pokazuje, że młodzież właściwie definiuje podstawowe nazwy członków najbliższej rodziny: matka, ojciec, brat, siostra itp. Gorzej nieco wygląda to w odniesieniu do dalszej rodziny, co uwidoczni się m. in. w dążności do używania wyrazów semantycznie wieloznacznych i pojemniejszych (typu ciocia, wujek, kuzyn, krewny) jako nazw zastępczych, które nie ukazują właściwie relacji łączących osoby spokrewnione czy spowinowaczone. To skutkuje tym, że w zasobie słownikowym młodych ludzi funkcjonuje ograniczona liczba omawianych nazw. Wypierane są z użycia pewne leksemy, które funkcjonowały jeszcze w pokoleniu rodziców objętych badaniem studentów.*

**Słowa kluczowe:** stopnie pokrewieństwa i powinowactwa, członkowie rodziny w linii bocznej, np.: bratowa, kuzyn, teściowa, teść, szwagier.

---

<sup>1</sup> „O powinowactwie mówimy, gdy dane osoby nie są spokrewnione i ich relacja opiera się na zawartym małżeństwie (np. mąż – żona), przysposobieniu itd.” Więcej: <http://www.eioba.pl/a/1vlz/terminologia-pokrewienstwa-i-powinowactwa#ixzz21stljVgO>

<sup>2</sup> Ostatnia, czwarta część opracowania poświęconego nazwom określającym stopnie pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego zostanie poświęcona słownictwu związanemu z zawieraniem związku małżeńskiego.

## Wprowadzenie

Język umożliwia komunikowanie się, odzwierciedla myślenie, ale także wyraża uczucia, opisuje świat, człowieczą rzeczywistość, charakteryzuje ludzi i ich społeczne role. Określa również relacje między ludźmi. Nazwy ustalone dla wyrażenia stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego funkcjonowały zawsze w dość bogatym zasobie powszechnie zrozumiałych leksemów. Nadal są one używane, chociaż w nieco ograniczonej już reprezentacji, by oddawać stosunki, jakie łączą ludzi mających wspólnych przodków, tworzących tzw. bliższą i dalszą rodzinę. W kulturze zostały utrwalone zasady warunkujące te relacje. Zarejestrował je język. Jednak zmiany, jakie obserwujemy w dzisiejszym świecie, wywarły wpływ na relacje w rodzinie, świadomość i sposoby ich rozumienia i opisywania. Obserwuje się pewną izolację między ludźmi, także tworzącymi rodziny, ze sobą spokrewnionymi czy powinowatymi. Zrywanie więzi rodzinnych, utrata poczucia wzajemnej zależności, przynależności i związku skutkują zanikiem nazw dawniej oddających ten szczególny rodzaj bliskich relacji międzyludzkich, którą rodzi pokrewieństwo i powinowactwo rodzinne. Zauważa się to przede wszystkim w dynamicznie zmieniającym się języku młodzieży.

Pierwsze pytanie, które otwiera tę część kwestionariusza do badania nazw stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego, brzmi:

### **Jak się nazywa matka męża?**

Jest to pytanie narzucające odpowiedź, jaką sugerują potoczne powiedzenia wskazujące, że teściowa to nie rodzina, teściową jest zimną matką, czy matka mężowa – skóra jeżowa. Matka męża często stanowi obiekt niewybrednych żartów. Dowodem tego są liczne przysłowia np.: „Matka mężowa – głowa wężowa”.<sup>3</sup> Ten negatywny stosunek do teściowej to konsekwencja pewnych tradycji. Wynika on między innymi z tego, że dawniej małżonkowie przynosili się do rodziców męża, a córka opuszczała dom rodziców i była zmuszona zamieszkać z matką męża – *teściową*, nazywaną także w niektórych regionach *świekrą*. Stosunki między nimi układały się różnie, nie zawsze najlepiej, co rozdziło wewnętrzne nieporozumienia. Synowa nie mogła przecież zastąpić córki. Ponadto reprezentowała młodość, urodę, co mogło między kobietami rodzić rozmaite nieporozumienia.

---

<sup>3</sup> Z. Barańska, *Rodzina w ludowych przysłowiach i pieśniach*, w: *Przemiany rodziny polskiej*, red. J. Komorowska, Warszawa 1975, s. 139.

**Teściowa** – Wszyscy studenci podawali w odpowiedzi na powyższe pytanie tylko nazwę – *teściowa jako powszechnie używaną na określenie ‘matki męża’, stwierdzając tym samym, że znają tylko tę nazwę*. Po przywołaniu nazwy *świekra* jedynie dwie osoby objaśniły ją jako regionalny synonim *teściowej*, chociaż jest to pierwotne określenie tej relacji rodzinnej. Jego historię potwierdza też *Słownik Orgelbranda*<sup>4</sup>.

W *Słowniku języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego czytamy, że *teściowa* to: „matka żony lub męża w stosunku do synowej lub zięcia; dawniej tylko: matka żony”<sup>5</sup>. Tę ostatnią informację zawarła w definicji potwierdza tekst wiersza Tadeusza Różewicz, w którym czytamy:

„(...) żaden rymopis nie wyśpiewał  
Pochwały tej która jest matką dziewczyny  
Teściowej (...)”<sup>6</sup>.

„Powszechna dziś zarówno w języku literackim, jak i w gwarach ludowych, nazwa *teściowa* została utworzona w XIX wieku formantem *-owa* od męskiej nazwy *teść*, podobnie jak *królowa*, *bratowa*, *synowa* od męskich nazw *król*, *brat*, *syn*” – podaje M. Szymczak<sup>7</sup>.

**Na pytanie: Jak się nazywa matka żony?** – padała odpowiedź: *teściowa*.

Tym razem także wszyscy respondenci podali tę nazwę. Poświadczyli tym samym, że jest ona obecnie powszechnie używana. Na matkę żony mówi się, więc tak samo jak na matkę męża: *teściowa*. Obserwujemy tu brak wcześniejszego rozróżnienia.

**Na pytanie: Jak się nazywa ojciec męża?** – odpowiadano, że *teść*. Nazwa ta jest powszechnie używana przez młodych.

**Teść.** – *Teść* to: „ojciec żony lub męża w stosunku do zięcia lub synowej; dawniej tylko ojciec żony”, jak podaje Doroszewski<sup>8</sup>. Brückner podaje: „W dawnym języku i narzeczo: *cieść*, *ćcia*, w bibliji: ‘ku *ćciu* (u Leopolicy:

<sup>4</sup> M. Orgelbranda, *Słownik języka polskiego* (dalej skrót: Orgelb.), t. 1, Wilno 1861, s. 1702.

<sup>5</sup> *Słownik języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego, Warszawa 1967 (dalej skrót: SJPD), t. IX, s. 127.

<sup>6</sup> T. Różewicz, *Dytyramb na cześć teściowej*, w: tegoż, *Wiersze wybrane*, Warszawa 1989, s. 76.

<sup>7</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*, Warszawa 1966, s. 152 -153.

<sup>8</sup> SJPD, t. IX, s. 127.

‘do *świekra*). Sam *teść* od *cieść*, z drugiego i dalszych przypadków, gdzie *ćcia* w wymowie przechodziło w *tścia*, do czego dorobiono *teść*, zamiast *cieść*; *e* było ruchome, ale nowszy język je wedle mianownika zatrzymał (*teścia*); *teść*, *cieść*, to pieszczotliwe, niby ‘ojczulek’<sup>9</sup>. Natomiast Szymczak podaje, że: „Na oznaczenie ojca męża język polski odziedziczył z epoki prasłowiańskiej nazwę *świekier* (...) W historii języka polskiego – nawet w najstarszych zabytkach – nie mamy wyraźnego dowodu na to, że odziedziczone z epoki prasłowiańskiej odróżnienie nazwowe ojca męża od ojca żony było w języku polskim kontynuowane. Wręcz odwrotnie, w XV i XVI wieku mamy już wyraźne dowody na to, że tak nie było. (...) W gwarach ludowych stan w zasadzie jest taki sam, jak w dzisiejszym języku literackim, a więc na oznaczenie zarówno ojca męża, jak i ojca żony używa się powszechnie nazwy *teść*”<sup>10</sup>. Tradycja trwa.

W związku z pytaniem: **Jak się nazywa ojca żony?** – studenci również podali jedynie nazwę – **teść**. *Wymienili* ją wszyscy badani. Tradycja poświadczająca, że dawniej *teść* traktował zięcia jak syna, szczególnie w sytuacji, gdy nie wydał własnego męskiego potomka. Niekiedy nawet pociągano *teścia* do odpowiedzialności za przestępstwa męża córki. W tradycji relacja *teść* – zięć, mąż córki miała duże znaczenie.

### Jak się nazywają rodzice męża?

Wszyscy ankietowani studenci wymieniali nazwę: **teściowie**, ale także nazwę **rodzice**. Są to nazwy powszechnie znane i używane przez współczesnych Polaków. Każdy z nich wie, że ‘*teść* i *teściowa* to *teściowie*’ czy też ‘*rodzice* męża to *teściowie*’, niekiedy też mówi się o nich *rodzice*. Według Doroszewskiego *teściowie* to: „*rodzice* żony albo męża; *teść* i *teściowa*”. Formalnie mamy tu do czynienia z formą liczby mnogiej utworzoną od rzeczownika *teść*. Nazwa ta jest przejawem wirylizacji formalnej, która polega na tym, że rzeczownik męski staje się reprezentantem osobników płci męskiej i żeńskiej. Konkludując, można stwierdzić za Szymczakiem, że: „Zarówno w języku literackim, jak i w gwarach ludowych *rodzice* męża nie są odróżniani nazwowo od rodziców żony. Jednych i drugich określa się powszechnie nazwą *teście*, rzadziej *teściowie* lub *teście*. Nazwę *teście* podało siedmiu studentów. Inni też potwierdzali jej znajomość. *Teście* to forma liczby mnogiej od wyrazu *teścia* –

<sup>9</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 569.

<sup>10</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 52-153.

*daw.* p. teściowa<sup>11</sup>, mająca takie samo znaczenie jak nazwa *teściowie*. Studenci uznawali ją za nieoficjalną, gwarową.

### **Jak się nazywa rodziców żony?**

Na to pytanie odpowiadano zwykle: **teściowie**. Fakt ten potwierdził, że jest to nazwa powszechnie znana i używana w odniesieniu do rodziców męża i rodziców żony. Tu również podawano wyraz *teście*.

### **Kolejne pytanie brzmiało: Jak się nazywa żona syna?**

W tym przypadku informatorzy podali tylko nazwę: **synowa**. Według Doroszewskiego synowa to „żona syna”<sup>12</sup>. *Synowa jako nazwa żony syna* powszechna jest w języku polskim od XVI wieku. U Szymczaka czytamy: „Nazwa *synowa* powstała z określenia opisowego *synowa żona*, w którym człon utożsamiający – podobnie jak to się dzieje w wielu innych wypadkach – został opuszczony i w ten sposób przymiotnik uległ substancytywizacji”<sup>13</sup>.

Funkcjonujący – do dziś – w polskiej tradycji stereotyp zakłada, że *synowa* nie żyje w zgodzie z matką męża. Jedno z przysłów zaś głosi: „Gdzie matka chowa *synowe*, tam w domu piekło gotowe”.

### **Jak się nazywa mąż córki?**

**Zięć**. – Nazwą powszechnie używaną przez badanych studentów jest *zięć*. Wszyscy respondenci wymienili ten wyraz. W SJPD znajdujemy, że *zięć* to: „mąż córki”<sup>14</sup>. Brückner podaje: „Prasłowo; u wszystkich Słowian tak samo; cerk. *zēt*’, itd.; lit. *žentas*”<sup>15</sup>. Według Szymczaka nazwa ta jest powszechna w języku polskim: „Etymologię wyrazu *zięć* wiąże się albo z rdzeniem \**gem-* ‘wiązać, łączyć, żenić się’, albo z rdzeniem \**gen-* ‘rodzić’ (...). Wbrew Brücknerowi V. Kiparsky sądzi, iż mamy tu do czynienia z jednym rdzeniem i od niego wywodzi *zięcia* jako ‘znanego’ (...) Jako etymologię ludową należy potraktować łączenie przez Zygmunta Glogera wyrazu *zięć* z czasownikiem *zjąć*: „ten, co „przyżenił” sobie żonę, czyli *zjął, zajął* ją rodzicom, nazywał się *zięciem*”<sup>16</sup>. Bogucka wyjaśnia, że: „Czasem niedołączny ojciec lub matka od-

<sup>11</sup> Zob. SJPD, t. IX, s. 127.

<sup>12</sup> Tamże, t. VIII, s. 977.

<sup>13</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 167.

<sup>14</sup> SJPD, t. X, s. 1109.

<sup>15</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, dz. cyt., s. 653.

<sup>16</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 161 - 163.

dawali synom lub *zięciom* dom i warsztat rzemieślniczy w zamian za izdebkę, wyżywienie i dożywotną opiekę.<sup>17</sup> Opis ten wskazuje na relacje, jakie kształtowały się między omawianymi członkami tzw. dalszej rodziny w linii bocznej.

**Syn.** – Pięć osób wymieniło nazwę *syn*, a jedna *synek* jako drugą nazwę męża córki. *Zięć* to nazwa oficjalna, *syn* natomiast to forma bezpośredniego zwrotu rodziców żony do męża córki.

### Jak się nazywa żona brata?

Wszyscy respondenci podali w odpowiedzi po jednym wyrazie: **bratowa**. Doroszewski podaje przy omawianym leksemie następującą definicję: „żona brata”<sup>18</sup>. Natomiast badani poświadczali, że jest on powszechnie znany w takim znaczeniu i używany przez reprezentantów młodego pokolenia Polaków jako przekazany im przez starsze pokolenia.

Nazwa *bratowa* w znaczeniu ‘żona brata’ w języku polskim pojawiła się w XVI wieku i zastąpiła dawną nazwę *jątraw*, jak podaje Szymczak<sup>19</sup>. U Orgelbranda znajdujemy, że to przestarzała nazwa na określenie bratowej<sup>20</sup>. W Słowniku Doroszewskiego pojawia się podobna jej definicja z dopiskiem, że „nazwy tej pisarze polscy używali do połowy XVII wieku”<sup>21</sup>.

Przysłowie ludowe zdaje się ostrzegać przed tą i podobnymi członkiniami dalszej rodziny w słowach: „Ciotka, synowa, *bratowa* jest polewka rakowa”<sup>22</sup>.

**Szwagierka.** – **Nazwa ta pojawiła się tylko sześć razy.** „W języku ogólnopolskim *szwagierka* oznacza dziś siostrę żony, a nie żonę brata. Do odmiennej stabilizacji znaczeniowej wyrazu *szwagierka* w języku literackim i w gwarach ludowych podatny grunt stwarzał szeroki pierwotnie zakres semantyczny zapożyczonego wyrazu *szwagier*”<sup>23</sup>. SJPD objaśnia, że *szwagierka* to: „siostra męża lub żony albo żona szwagra (brata męża lub żony)”<sup>24</sup>.

Wyraz ten jest znany, ale raczej nie używa się go na oznaczenie żony brata. W tym znaczeniu zdecydowanie częściej pojawia się wyraz *bratowa*.

<sup>17</sup> M. Bogucka, *Rodzina w polskim mieście XVI-XVII wieku: wprowadzenie w problematykę*, „Przegląd Historyczny”, t. 84, 1983, z. 3, s. 504.

<sup>18</sup> SJPD, t. I, s. 651.

<sup>19</sup> Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 176.

<sup>20</sup> Orgelb., t. I, s. 439.

<sup>21</sup> SJPD, t. III, s. 359.

<sup>22</sup> Z. Barańska, *Rodzina w ludowych przysłowiach i...*, dz. cyt., s. 140.

<sup>23</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., 176-177.

<sup>24</sup> SJPD, t. VIII, s. 1207.

### Jak się nazywa brat żony?

Wszyscy badani podali nazwę: **szwagier**. Tym potwierdzili, że *szwagier* to nazwa powszechnie używana. Podkreślano, że tylko tym wyrazem nazywa się brata żony.

*Szwagier* to: „mąż siostry albo brat żony lub męża; także mąż szwagierki (siostry męża lub żony); mąż kuzynki lub kuzyn żony lub męża”<sup>25</sup>, jak podaje Doroszewski. *Zatem szwagier jest* nazwą, która wcześniej mogła oznaczać nie tylko brata żony, ale także każdego członka rodziny żony i męża, każdej krewnej z tego samego pokolenia<sup>26</sup>. Brückner podaje, że *szwagier* to: „Ogólnie słowiańska pożyczka z niem. *Schwager*, od 16. w. począwszy (węg. *sogor*)”<sup>27</sup>. Szymczak przywołuje słowa Stanisława Bąka: „*szwagier* (...) ma obecnie dość szeroki zakres, szerszy niż dawniej. Niegdyś oznaczał on brata żony lub brata męża. W nowszych czasach *sfagier* to także ‘mąż siostry’, który dawniej nazywał się *sfak*”<sup>28</sup>. Nazwa *szwagier* występuje powszechnie w języku polskim od XVI wieku.

### Co znaczy „swak”?

Nazwy *swak* nie notuje Doroszewski. U Orgelbranda pojawia się on jako wyraz hasłowy z kwalifikatorem przestarzały i definicją: ‘szwagier, mąż siostry’<sup>29</sup>.

„*Swakiem* można było nazwać nie tylko męża siostry, ale także męża siostry żony i męża ciotki”<sup>30</sup>. Dziś żaden badany z młodego pokolenia nie zna tej nazwy, która wyszła z użycia i została zapomniana.

### Jak się nazywa brat matki?

**Wujek.** – Na to pytanie wszyscy ankietowani udzielili odpowiedzi, wpisując wyraz: *wujek*.

---

<sup>25</sup> Tamże.

<sup>26</sup> M. Koczerska, *Uwagi o terminologii pokrewieństwa i powinowactwa w polskich źródłach średniowiecznych*, w: *Genealogia – problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym*, red. J. Hertl, Toruń 1982, s. 46.

<sup>27</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, dz. cyt., s. 559.

<sup>28</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 177-178.

<sup>29</sup> *Orgelbr.*, t. II, s. 1602.

<sup>30</sup> M. Koczerska, dz. cyt., s. 40.



Nazwa *wujek* jest zdrobnieniem utworzonym od *wuj*, oznaczającym „brata matki lub męża ciotki, dalszego krewnego ze strony matki”<sup>31</sup>.

Brückner o słowie *wuj* napisał: „Narzeczowe *uj* (*w-* tylko przydech); z \**ouj*; prus. *awis*, lit. *awynas*, ‘wuj’. Znaczenie ‘brata matczynego’ w językach aryjskich dosyć ogólne, chociaż słowo-pień służy także i innym stopniom pokrewieństwa”<sup>32</sup>.

### Jak się nazywa jego żona?

Tylko czworo badanych wymieniło popularną kiedyś nazwę: **wujenka**. *Wujenka* to: „żona wuja”<sup>33</sup>.

**Ciocia**. – Pozostali respondenci podali niemal „uniwersalną” dziś nazwę *ciocia*, która sygnuje kobietę spokrewnioną z rodziną lub nawet przyjaciółkę rodziców w stosunku do ich dzieci. Wyraz *ciocia* można uznać za powszechnie używany w opisanym w pytaniu kwestionariusza kontekście, chociaż w tradycji *ciocia* to: „siostra matki lub ojca (forma *ciocia* w zestawieniu z ciotka jest odczuwana jako zdrobniała)”<sup>34</sup>. Niektórzy studenci dopisywali także nazwę: *stryjenka*.

Brückner stwierdza, że *ciocia* to: „Prasłowo; cerk. *teta* i *tetka*; dziecinne zdwojenie bez znaczenia, jak *tata*”<sup>35</sup>.

**Ciotka**. – U Doroszewskiego nazwa *ciotka* oznacza: „siostra lub kuzynka matki lub ojca”<sup>36</sup>. Tę ogólnopolską nazwę podały trzy osoby, według pozostałych nazwa ta w zestawieniu z wyrazem *ciocia* ma zabarwienie pejoratywne. „Zarówno w dobie staropolskiej, jak i współczesnej nie ma w języku polskim odróżnienia nazwowego między siostrą matki i siostrą ojca: oba te stopnie pokrewieństwa określamy nazwą *ciotka*”<sup>37</sup>.

Nazwa *ciotka* występuje w przysłowiach, które nie wyrażają się o tych krewnych zbyt korzystnie, jak np. w powiedzeniu: „*Ciotki* – kumoszki – ze szpilek pończoszki...” czy w „*ciotka* – klotka”.

<sup>31</sup> SJPD, t. IX, s. 1382.

<sup>32</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, dz. cyt., s. 637,

<sup>33</sup> SJPD, t. IX, s. 1382.

<sup>34</sup> Tamże, t. III, s. 1010.

<sup>35</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, dz. cyt., s. 64.

<sup>36</sup> SJPD, t. III, s. 1010.

<sup>37</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 102.

### Jak się nazywa siostra matki?

**Ciocia.** – *Ciocia* to nazwa powszechnie używana jako tradycją przypisana siostrze matki. Dla respondentów jest to oczywiste.

**Ciotka.** – Tej nazwy używa się w stosunku do mniej lubianej krewnej, jak objaśnił jeden ze studentów. Historia potwierdza, że rzeczywiście *ciotka* czyli siostra matki zwykle nie była traktowana zbyt dobrze, szczególnie wśród ludu. Nie uważano jej za bliską rodzinę<sup>38</sup> co w pewnej mierze odzwierciedla się w współczesnych użyciach tej nazwy w stosunku do bliskiej znajomej rodziny.

### Jak się nazywa jej mąż?

**Wujek.** – Nazwa *wujek* była tu najczęstszą odpowiedzią, ponieważ jest powszechnie używana przez badanych i ma szeroki zakres znaczeniowy, jak to zauważono wcześniej.

**Stryjek.** – Leksem *stryjek* podało sześć osób, kilka zapisało go jako synonim *wujka*. Doroszewski objaśnia, że *stryjek* to zdrobnienie od *stryj*, zaś *stryj* to: „brat ojca”<sup>39</sup>. Brückner podaje, że jest to nazwa prasłowiańska, której nie znają inne języki<sup>40</sup>. Nazwa ta żyje też w znanym przysłowiu: „Zamienił stryjek siekierkę na kijek”, używanym, kiedy mowa o niekorzystnej zamianie<sup>41</sup>.

**Wuj.** – Troje ankietowanych podało tu też nazwę: *wuj*. Wyraz ten to dziedzictwo prasłowiańskie. Pochodzi on od formy *\*ujb*<sup>42</sup>. Omówiono go już wcześniej.

### Co znaczy „pociotek”?

Na to pytanie studenci odpowiadali różnie, np. „mąż ciotki”, „dziecko ciotki”, „wujek”. Tylko kilka osób wskazało, że tak nazywa się dalekiego krewnego, a więc podało znaczenie właściwe, gdyż *pociotek* według Doroszewski, to: „daleki krewny, dziesiąta woda po kisielu”<sup>43</sup>. Można stwierdzić, że nazwa ta nie jest znana.

<sup>38</sup> Z. Barańska, *Rodzina w ludowych przysłowiach i...*, s. 140.

<sup>39</sup> Tamże, t. VIII, s. 842.

<sup>40</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, dz. cyt., s. 522.

<sup>41</sup> Zob. SJPD, t. VIII, s. 842.

<sup>42</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 99.

<sup>43</sup> SJPD, t. VI, s. 577.

### Jak się nazywa brat ojca?

W tym przypadku większość badanych wymieniła po jednej nazwie, a kilkoro podało dwie nazwy.

**Wujek.** – Oczywiście najczęściej podawano niemal „uniwersalną” nazwę *wujek*, która jest znana powszechnie. Jednak znają badani, chociaż rzadko, nazwę: **stryjek**. Wymieniło ją siedem osób. Znaczenie nazwy *stryjek* zostało podane wyżej.

**Stryj.** – Raz wystąpiła wśród odpowiedzi również nazwa: *stryj*, znana od najdawniejszych czasów, gdyż „(...) każdego krewnego można było nazwać bratem, ale krewnych starszych i poważnych nazywano zwykle *stryjami* i wujami, analogicznie do rodzonych *stryjów* i wujów, zaś oni swych krewnych młodszego pokolenia nazywali synowcami lub siostrzeńcami”<sup>44</sup>. Szymczak podaje: „Brat ojca w języku polskim od najdawniejszych czasów jest nazywany *stryjem*. Nazwa ta jest dziedzictwem prasłowiańskim, a nawet praindoeuropejskim”<sup>45</sup>.

Współcześnie *stryj* to zapominane słowo. Częściej używa się dziś nazwy *wujek*, co potwierdziły badania. Dawna tradycja nazewnicza zanika.

**Jak się nazywa jego żona?** – Wszyscy studenci podali tu nazwę: **ciocia**. Dodatkowo nazwę *stryjenka* wymieniło osiem osób, które miały wiedzę, że *stryjenka* to: „żona stryja”<sup>46</sup>.

Jeszcze znają niektórzy przedstawiciele młodego pokolenia nazwę *stryjenka*, ale jest ona obecnie wypierana przez wyrazy: *ciotka*, *ciocia*.

**Wujenka.** – Tylko troje badanych przywołało nazwę *wujenka* na określenie żony brata ojca, co świadczy, że młodzież nie zna lub zapomina nazwy, które służyły dokładnemu i właściwemu nazywaniu stopni pokrewieństwa.

### Jak się nazywa syn brata?

**Bratanek.** – Nazwę tę wymienili wszyscy, co potwierdza, że ogólnopolski wyraz *bratanek* jest powszechnie znany i używany. *Bratanek* to: „in. synowiec, syn brata”<sup>47</sup>.

<sup>44</sup> M. Koczerska, *Uwagi o terminologii...*, dz. cyt., s. 41.

<sup>45</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 94-95.

<sup>46</sup> SJPD, t. VIII, s. 842.

<sup>47</sup> Tamże, t. III, s. 649.

### Jak się nazywa córka brata?

**Bratanica.** – Podobnie było w tym przypadku. Wyraz *bratanica* podali wszyscy informatorzy. *Bratanica* według Doroszewskiego oznacza: „in. synowica, córka brata”<sup>48</sup>. Szymczak podaje: „Nazwa ta weszła do języka literackiego dopiero w XIX wieku. (...) z dzisiejszego języka literackiego *bratanica* wyparła już mającą wielowiekową tradycję *bratankę*”<sup>49</sup>.

### Jak się nazywa syn siostry?

**Siostrzeniec.** – Tu również wszyscy zgodnie zapisali wyraz *siostrzeniec*, gdyż: „Zasadniczą nazwą na określenie syna siostry występującą w języku polskim od czasów najdawniejszych do chwili obecnej jest *siostrzeniec*”<sup>50</sup>. *Siostrzeniec* to: „syn siostry”, jak definiuje Doroszewski<sup>51</sup>.

### Jak się nazywa córka siostry?

**Siostrzenica.** – Według Doroszewskiego nazwa *siostrzenica* oznacza: „córka siostry”<sup>52</sup>. M. Szymczak potwierdza, że „nazwą powszechną na określenie córki siostry jest *siostrzenica*. (...) Nazwa ta występuje bez względu na to, czy nazywającym jest brat matki, czy też siostra matki”<sup>53</sup>.

### Jak się nazywa „cioteczny brat”?

**Cioteczny brat.** – Wszyscy studenci powtórzyli tu nazwę podaną w pytaniu, czyli *cioteczny brat*.

*Cioteczny brat* to: „syn ciotki”<sup>54</sup>. Nazwa ta składa się z rzeczownika *brat*, do którego dodano przymiotnik *cioteczny*, pochodzący od rzeczownika *ciotka*. Dawne źródła poświadczają, że potomek siostry „przez dzieci jej brata i jej siostry nazywany był *bratem ciotecznym*”<sup>55</sup>. Dawna tradycja nazewnictwa w tym przypadku nie uległa zmianie.

**Kuzyn.** – Nazwę *kuzyn* niektórzy studenci podawali jako synonim nazwy *cioteczny brat*. Młodzi posługują się nią dla określenia pewnych koligacji ro-

<sup>48</sup> Tamże, s. 649.

<sup>49</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 111.

<sup>50</sup> Tamże, s. 113.

<sup>51</sup> SJPd, t. VIII, s. 237.

<sup>52</sup> Tamże.

<sup>53</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 116.

<sup>54</sup> SJPd, t. III, s. 1012.

<sup>55</sup> M. Koczerska, *Uwagi o terminologii...*, dz. cyt., s. 37.

dzinnych. Wyraz *kuzyn* oznacza: „bliższy lub dalszy krewny; powinowaty”<sup>56</sup>. Brückner objaśnia, że nazwa ta pochodzi z francuskiego *cousin*. Forma francuska wywodzi się z łacińskiego *consobrinus*, który oznacza ‘powinowaty’<sup>57</sup>. „W XVIII wieku język polski zapożyczył nazwę *kuzyn*. Nazwa ta występuje na oznaczenie każdego krewnego lub powinowatego (bez względu na stopień pokrewieństwa lub powinowactwa). (...) Dziś w języku literackim zaznacza się tendencja do tego, by *kuzyn* oznaczał przede wszystkim ‘brata stryjecznego, ciotecznego lub wujecznego’, a dopiero na drugim planie ‘dalszego krewnego lub dalszego powinowatego’<sup>58</sup>. Te uwagę Szymczaka zdaje się potwierdzać także materiał badawczy zebrany na użytek niniejszego opracowania.

### Jak się nazywa „stryjeczny brat”?

**Stryjeczny brat.** – Ponad połowa badanych podała nazwę *stryjeczny brat*. Nazwa ta i poprzednia wskazują na członka rodziny, przez którego powstały określone przez niego relacje rodzinne. *Stryjeczny brat* to: „syn stryja”<sup>59</sup>. Nazwa ta powstała podobnie, jak opisana wyżej.

**Cioteczny brat.** – Tę nazwę złożoną: *cioteczny brat* wymieniło sześć osób. Jak widać, nieistotne było tu pochodzenie rodzeństwa.

**Kuzyn.** – Często podawano nazwę *kuzyn*, która staje się uniwersalną dla zaznaczenia różnych stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego. Poszerza ona swój zakres znaczeniowy.

**Co znaczy „kuzyn”?** – Odpowiadano, że to „krewny”, „brat cioteczny”, „brat stryjeczny”. W ogólnym odczuciu jest to dalszy krewny.

### Jak się nazywa „cioteczna siostra”?

**Cioteczna siostra.** – Nazwę złożoną *cioteczna siostra* podało gros studentów, ponieważ jest ona powszechnie znana i używana. U Doroszewskiego *cioteczna siostra* oznacza: „córka ciotki”<sup>60</sup>. Nazwa ta powstała z rzeczownika *siostra* i przymiotnika *cioteczny*.

<sup>56</sup> SJPD, t. III, s. 1327.

<sup>57</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, dz. cyt., s. 286.

<sup>58</sup> M. Szymczak, *Nazwy stopni pokrewieństwa i...*, dz. cyt., s. 120.

<sup>59</sup> SJPD, t. VIII, s. 237.

<sup>60</sup> Tamże, t. III, s. 1010.

**Kuzynka.** – Nazwa *kuzynka* wymieniona przez wielu badanych jest w powszechnym użyciu. *Kuzynka* to: „bliższa lub dalsza krewna, powinowata”<sup>61</sup>.

### Jak się nazywa „stryjeczna siostra”?

W odpowiedzi na to pytanie padały następujące nazwy: *cioteczna siostra*, *stryjeczna siostra*, *kuzynka*.

**Cioteczna siostra.** – Dziewięć odpowiedzi wskazywało, że w świadomości ankietowanych jest to *cioteczna siostra*. Ta nazwa złożona używana jest przez wszystkie pokolenia.

**Stryjeczna siostra.** – Dwanaście osób odpowiedziało: *stryjeczna siostra*.

**Kuzynka.** – Pozostali podawali nazwę *kuzynka*, która wykazuje znaczną pojemność semantyczną i nie wymaga wysiłku odtwarzania i dochodzenia koligacji rodzinnych. Jednak akcentuje, że one istnieją.

### Co znaczy „kuzynka”?

*Kuzynka* to w odczuciu ankietowanych dalsza krewna, np. *siostra cioteczna* czy *siostra stryjeczna*. Leksem ten ma ogólniejsze znaczenie.

### Jak się nazywa dalsza rodzina?

**Krewni.** – Wymieniano tu najczęściej nazwę *krewni*, która jest formą liczby mnogiej, utworzoną od wyrazu *krewny*. Flandrin podaje: „*Krewny* to osoba związana z nami przez krew — pisał Richelet w 1680 r. Akademia zaś w 1694 określała pokrewieństwo krótko: posiadanie wspólnego ojca. (...) Po stwierdzeniu, że „wszelkie pokrewieństwo bierze się z narodzenia i wynika z faktu, iż osoby wywodzą się od jednego protoplasty”, *Encyklopedia* musiała przyznać: „Tylko ludzie urodzeni z prawowitego małżeństwa są *krewnymi* swego ojca i matki; bastardi bowiem nie mają żadnych *krewnych* prócz własnych dzieci zrodzonych w prawowitym małżeństwie”<sup>62</sup>. Czas zmienił świadomość i dzisiaj za *krewnych* są uważane także osoby urodzone poza związkiem małżeńskim, co sankcjonuje również prawo.

**Kuzyni.** – Wyrazem używanym przez studentów na oznaczenie dalszej rodziny jest również nazwa *kuzyni*. Wymieniło ją wiele osób. *Kuzyni* to forma liczby mnogiej od rzeczownika *kuzyn*. W 1374 roku biskup Troyes nakazywał w statutach synodalnych: „Księża mają uczyć swych parafian liczenia stopnia pokrewieństwa w następujący sposób: bracia są krewnymi w pierwszym stop-

<sup>61</sup> Tamże, t. III, s. 1327.

<sup>62</sup> J. L. Flandrin, *Historia rodziny*, Warszawa 1998, s. 26.

niu; dzieci braci, zwane braćmi stryjecznymi, są *kuzynami* w drugim stopniu; dzieci braci stryjecznych, zwane drugimi *kuzynami*, są krewnymi trzeciego stopnia, ich dzieci zaś, które lud nazywa trzecimi *kuzynami*, są krewnymi czwartego stopnia<sup>63</sup>. Dziś to zadanie przypada w znacznym stopniu rodzinie, by potomstwo w niej wzrastające miało świadomość, czym jest rodzina i jaki krąg osób ją tworzy i do niej przynależy.

### **Małgorzata Frąckiewicz: Degrees of kinship and affinity in the language of young people (part III). Names of collateral relatives**

The paper attempts at describing words for degrees of kinship and affinity functioning in the vocabulary of young people on the verge of starting their own families and, consequently, passing on the language, values as well as attitudes and forms building family relationships. The language material presented shows that basic names of the closest family members: mother, father, brother, sister, etc. are interpreted by young people in a proper way. The problem, however, starts with more distant family members, which manifests itself in a tendency to use semantically ambiguous and wider terms (like aunt, uncle, relative), which do not show precise relations between related or affinite people. As a result, the vocabulary of young people contains a limited number of the names in question. Some lexemes that were functioning in the generation of the parents of surveyed students are currently getting out of use.

**Keywords:** degrees of kinship and affinity, collateral relatives e.g. sister-in-law, cousin, mother-in-law, father-in-law, brother-in-law.

#### **Nota o autorze:**

**Małgorzata Krystyna Frąckiewicz** – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Zakładzie Współczesnego Języka Polskiego Uniwersytetu w Białymstoku. Zajmuje się głównie metodyką skutecznego, efektywnego i efektywnego nauczania języka polskiego, interdyscyplinarnością wewnątrz – i zewnątrzprzedmiotową oraz dialektologią, składnią i antropologią Łomży.

---

<sup>63</sup> Tamże, s. 35.